

i »našao sam ga *sámõga*«. I drugi je stupac kao u Maretića: *ipse*, jasno, ne može imati kratki oblik imenske deklinacije, ali mislim, da bi i njega valjalo dopustiti uz *sebe*, na pr. *sáma sèbe, sámu sèbi* (odnosno *sèbe, sèbi*). Takvih primjera ima mnogo u ARj. (548b *ee*). Zato bi u drugom stupcu valjalo uz »samo *solus*« dodati u zagradi »i *ipse* uz *sebe*«. Ova se shema razlikuje od Maretićeve i time, što je izostavljeno *sámĩ = ipse* (Maretićev treći stupac), ali to je u gramatici Hraste-Brabec-Živković s punim pravom izostavljeno — u suvremenom ga jeziku nema.

PREVOĐENJE, PREVODIOCI I KRITIKE PRIJEVODA

Stjepan Krešić

Poput sunčeve zrake, koja se u zrcalu lomi, najbolji prijevod može nam svojim posredstvom dati tek odbljesak originala. Kako je svaki jezik specifičan odraz poimanja, osjećanja i mišljenja ljudi, koji se njime služe, djela njime pisana, osobito umjetnička, jednom su stvorena i ne mogu se nikada integralno i adekvatno prenijeti u drugi jezični medij. Govoreći o teškoćama prevođenja, Madame de Staël veli: »Glazba, komponirana za jedno glazbalo, ne može se nikada uspješno izvesti na drugome.« Slično se izražava i Maurice Baring kad veli: »Prevoditi Puškinovu poeziju na koji drugi jezik isto je tako beznadan pothvat, kao kad bi netko Mozartove melodije pokušao pretvoriti u drugo izražajno sredstvo, recimo u boju ili kamen.« I najbolji prijevodi nisu originali, nego nova ostvarenja, sa svojom specifičnom tehnikom i strukturom, kao recimo Rembrandtovi bakropisi u japanskim crtežima tušem ili Nefretetin kip od kamena u plastici trešnjeva drveta.

Pa ipak — u nedostatku općeprihvatljiva internacionalnog umjetnog ili prirodnog jezika — bez prevođenja bi u svijetu nastao metež babilonski i pustoš duhovna. Stoga je ono prijeko potrebno za mnoga područja ljudske djelatnosti. Bez njega je danas nemoguće i zamisliti literaturu, znanost, tehniku, radio, film, televiziju, novinstvo, međunarodne kongrese, konferencije i sudove, diplomatske, vojničke i trgovačke pregovore. Uopće bilo kakvu razmjenu misli i sporazumijevanja među različnim narodima svijeta. Ovo je naše stoljeće prevođenja nalik na ogroman prevodilački stroj, koji se vrti nevjerojatno brzo. Prevodioci su ne samo pogonsko gorivo tome mehanizmu, nego su i sastavni njegov dio. Svakih dvadesetak minuta izlazi iz štampe jedna prevedena knjiga, svaki se dan održava nekoliko međunarodnih sastanaka. Prevođenje je postalo profesija, kojoj se danas u raznim njezinim granama ljudi isključivo posvećuju. Na cijelom svijetu rade sada deseci tisuća prevodilaca. Jedni stvaraju književna djela. Drugi

sinhroniziraju filmove u drugoj verziji ili ih popraćuju pisanim ili govornim podnaslovima. Treći prevode vijesti novinskih agencija. Četvrti prenose tehničku literaturu, toliko potrebnu u naše mehanizirano doba. Peti kao vodiči upoznaju ljude sa znamenitostima gradova i zemalja. Šesti kao privredni korespondenti unapređuju ekonomiku svoje zemlje. Službeni prevodioci daju svoje usluge u vojsci, diplomaciji, upravi i sudstvu. Oni vještji psiholozi i glumci — tumači na međunarodnim konferencijama — pokušavaju približiti često sasvim suprotne diplomatske polove. Konačno se u naše atomske doba umiješao i prevodilački stroj, koji u jednoj minuti napravi toliko grubih prevodilačkih poslova, za koliko bi trebalo dvjesto sati ljudskog rada. Dokle u prevodenju bude mogućnosti izbora i alternative, dokle isto zvono uzmogne proizvoditi više različitih zvukova, ti strojevi ne će, doduše, nikada moći zamijeniti *književnog* prevodioca. A i za *tehničke* prijevode trebat će uz jedan stroj cijela vojska stručnih prevodilaca.

Da bi se koordinirala profesionalna i kulturna djelatnost prevodilaca u svijetu, stručni prevodilački savezi i društva iz pojedinih zemalja pristupaju od godine 1953. Međunarodnom savezu prevodilaca, Fédération Internationale des Traducteurs, koji sada ima dvadesetak zemalja članica, a do svog Trećeg kongresa u Bad Godesbergu 1959. imat će ih sigurno već trideset. Ta međunarodna prevodilačka organizacija brani moralna i materijalna prava prevodilaca u svijetu, okuplja i približava prevodioce svih zemalja te upoznaje svjetsku javnost sa zadacima prevodenja u svim njegovim oblicima i na svim područjima.

S važnošću i potrebom prevodilačkog rada znatno je u kulturnom svijetu porastao i interes za teoretske i praktičke probleme prevodenja. U posljednjim se godinama sve češće objavljuju članci, sistematske studije, pa i čitave knjige o prijevodnoj umjetnosti. Tridesetak osoba u svijetu radi na prevodilačkoj teoriji, postavljajući tako znanstvene temelje djelatnosti, koja se dosad temeljila na više manje individualnim metodama. Sveobuhvatni radovi iz toga područja moći će se dati tek onda, kad se u zamišljenom Međunarodnom institutu za pitanja prevodenja skupi sva potrebna literatura iz prijevodne teorije. Velike zasluge u tom smislu dala je već svojim člancima iz raznih područja prevodilačke problematike i donošenjem bibliografije tromjesečna revija *Babel* (Babilon), koju, pod okriljem UNESCO-a, od godine 1955. izdaje FIT. Uskoro se nadamo posebno knjizi međunarodne bibliografije prevodenja.

I naša je zemlja bila među prvima članica spomenute međunarodne organizacije. I njezini su predstavnici aktivno sudjelovali i na kongresima i u odborima FIT-e. I Savez prevodilaca Jugoslavije i pojedina prevodilačka društva po republikama nastojali su oko moralne i materijalne zaštite staleških interesa. Posljednjih je godina znatna i kulturna prevo-

dilačka djelatnost u našoj zemlji. Održano je više javnih čitanja prevedenih djela i predavanja o umjetnosti prevodenja. Problemi prevodenja i prevodilaca obrađuju se sve više u časopisima i ostaloj štampi. Jedan Književni petak bio je posvećen isključivo toj temi, a na više njih publika se zanimala za razne probleme iz prevodenja. Sve je to opravdano, kad znamo, da su, na primjer, u godini 1956. od 27.617 knjiga prevedenih u 52 zemlje otpale na nas 742 knjige, od toga 59 posto iz literature.

* * *

Uza svu kulturnu i civilizatorsku važnost prevodilačke djelatnosti u suvremenom društvu, ipak su kriteriji, po kojima može netko vršiti to teško i odgovorno zvanje, i kod nas i u ostalom svijetu prilično neodređeni.

Članstvo u nekom prevodilačkom društvu nije za sada eo ipso i jamstvo prevodilačke kvalitete dotičnoga člana. Osobno sam se, kao urednik prijevoda iz zapadnih literatura, uvjerio, da čak ni sveučilišna diploma iz nekog stranog jezika, a kamoli srednjoškolska svjedodžba nije sigurno jamstvo, da će njezin nosilac umjeti čestito prevoditi književna djela iz diplomiranog jezika u naš. Nije naprosto stoga, što kandidat u toku studiranja toga jezika nije pripreman za umjetničko prevodenje.

Ponajprije, dotični je na sveučilištu stekao kakvo takvo stručno filološko znanje u odabranom jeziku, a nije osvojio i usvojio onaj duhovni svijet stvaralačkih prozaista i pjesnika, koji su u svojim djelima izrazili mišljenja, osjećanja i vrednovanja ljudi, koji se služe tim jezikom.

A zatim, ni metode, kojima se uče strani jezici na sveučilištima, nipošto ne pogoduju solidnoj pripremi za umjetničko prevodenje. Takozvana »direktna« metoda pretpostavlja asocijaciju između iskustva i jezičnog izraza *bez posredstva materinjeg jezika*. Student, doduše, u rukama dobrih profesora, tom metodom nauči razumjeti govoreni i pisani strani jezik, pisati na njemu i čitati, pa, ako je osobito nadaren, nakon duge, redovite i ustrajne prakse i boravka u zemlji tog jezika, i govoriti i misliti njime. No za prevodenje književnih djela hoće se, osim drugih uvjeta, uz kritičko znanje jezika, s kojega se prevodi, i savršeno poznavanje jezika, na koji se prevodi.

Onom pak starinskom, »gramatičkom« metodom učenja modernih jezika, kojom su se učili staroklasični jezici: s pomoću doslovnog, pedantskog, primitivnog tipa prevodenja materinjeg jezika na strani i obratno niti se naučio strani jezik niti prevodenje. Zbrda zdola sklepanim rečenicama otupljivao se svaki smisao za stil. Time nipošto ne poričem vrijednost proučavanja gramatike. Ona iz usta spretna lingviste može biti ne samo zanimljiva, nego upravo fascinantna (grammar > glamour). Ona nam poka-

zuje ne samo građu kuće stranog jezika, nego nam govori i o karakteru naroda, koji je tu kuću izgradio. Ni takozvana »kombinirana« metoda, koja je sada u modi, a po kojoj se moderni jezici predaju na univerzama djelomično direktnom asocijacijom, a djelomično posredstvom materinjeg jezika, ne pripravlja kandidate za umjetnost prevođenja, jer su sadašnji nastavnici stranih jezika mahom još manje upućeni u nijanse materinjeg jezika nego nekadašnji »gramatičari«.

Ne preostaje, dakle, drugo nego osnivati posebne institute i škole akademskog ranga, koje će pripremati buduće tumače i prevodioce za njihova zvanja. U tim bi se školama stjecalo sistematsko, obimno, kritičko i aktivno znanje u jezicima, između kojih se posreduje. Tu bi se znanstveno proučavala i praktički primjenjivala i gramatika, i leksik, i semantika, i frazeologija, i idiomatika, i stilistika dotičnih jezika. Osim toga, proučavala bi se načela prijevodne umjetnosti i primjenjivala bi se na praktičnim područjima. Koliko je god prijevodna metoda prijeporna za učenje jezika, osobito u početnom stadiju, za buduće prevodioce jest *conditio sine qua non*. U takvu bi radu budući prevodioci i tumači stekli jezičnu gipkost, koja im je u njihovu zvanju potrebna, kao što je okretnu tijelu nužna gipkost mišića. Oni bi kroz strukturu jezika upoznali kulturu, povijest, književnost, etnologiju, te političke, privredne i društvene prilike naroda, s kojih jezika prevode. Nakon višegodišnje intelektualne i jezične gimnastike i međusobne kritike kandidati bi se podvrgli strogim usmenim i pismenim ispitima i nakon toga dobili diplomu tumača i prevodilaca. Provela bi se, dakako, specijalnost u odabranom jeziku i na odabranom području djelatnosti, te bi se studij temeljio na činjenici, da je svaka grana prevođenja *posa sui generis*. Tako bi literarni prevodioci napose proučavali i povijest i teoriju književnosti, estetiku jezika i anatomiju kritike.

Da ti planovi nisu samo želja i san, pokazuju svojim realnim postojanjem: Institut of Linguists u Londonu, École d'Interpretation i Hautes Études d'Interpretariat u Parizu, Escuela de Idiomas Modernos de la Universidad de Barcelona, École d'Interprètes de l'Université de Genève, Auslands- und Dolmetscher-Institut der Universität Mainz u Gernersheimu, Dolmetscher-Institut der Universität Heidelberg, Sprachen- und Dolmetscher-Institut München, Dolmetscher-Institut der Universität des Saarlandes Saarbrücken, Institut für Dolmetsch-Ausbildung an der Universität Wien. I u Moskvi od godine 1956. ima katedra za literarno prevođenje na Institutu za literaturu »Gorki«. Sve su te ustanove dokaz uvjerenja u stranim zemljama, da se prevodioci ne rađaju, nego da postaju, i da za to teško

¹ Time nipošto ne poričem vrijednost proučavanja gramatike. Ona iz usta spretna lingviste može biti ne samo zanimljiva, nego upravo fascinantna (*grammar, glamour*). Ona nam pokazuje ne samo građu kuće stranog jezika, nego nam govori i o karakteru naroda, koji je kuću izgradio.

zvanje treba malo drukčija popudbina nego dobra doza smionosti, velik rječnik i vlastita preuzetnost u znanje jezika, kako to mnogi naši izdavači i takozvani prevodioci misle: prvi povjeravajući, a drugi bez profesionalne savjesti primajući na prevođenje i teške literarne tekstove. Sigurno ni jedni ni drugi nisu svijesni, kako time diskreditiraju i literaturu i reputaciju savjesnih prevodilaca.

Za prevođenje književnih djela nije, međutim, dovoljna samo jezična naobrazba. Ako filologu nije pridružen umjetnik, koji ima osjetljivost i prijemljivost za umjetničke vrednote, te koji posjeduje bogato duhovno iskustvo i razvijenu moć ekspresije, njegov prijevod može prenijeti gramatička značenja originala, ali nipošto imaginativne i emocionalne doživljaje pisca stvaratelja. A onda takav prijevod i nije novo umjetničko djelo, nego parodija, a prečesto i komična degradacija originala.

Pokraj iznesenih znanja i umijeća od prevodioca se traži još cio niz vrlina. Ponajprije ljubav prema jezicima i književnosti. A onda simpatija i afinitet prema piscu i njegovu djelu. Tajna poetskog prevođenja i jest u dodiru dviju srodnih duša, koje se jedna drugoj otkrivaju. Pratilice te ljubavi jesu: strpljivost pri mukotrpnom radu; krajnja samozataja, koja ide čak dotle, da prevodilac nestane u prevođenome djelu; finoća i nježnost u baratanju krhkim jezičnim materijalom; strahopoštovanje prema originalu i prema iznijansiranim jezičnim izražajnim sredstvima. A nadalje, savjesnost čestita radnika, koji se trudi u uvjerenju, da prevedenim djelima osvaja nova literarna carstva, svome narodu donosi nova bogatstva ljudske misli u ljepoti, obogaćuje svoju književnost i svoj jezik, čitaocima pruža estetski užitak, a u školi velikih majstora povećava svoju intelektualnu riznicu.

* * *

*

Napokon, nekoliko riječi i o tome, kakva treba da bude dobronamjerna i konstruktivna stručno-umjetnička kritika prijevoda. I kakve stručne i umjetničke kvalitete treba da posjeduje onaj, koji će suditi, je li prevodiocu pošlo za rukom, da neki individualni organizam, sa već stvorenim misaonim i osjećajnim sadržajem, prestvori u formalno novo djelo, u kome je potpuno data ona unutarnja jezična forma originala s odgovarajućom vanjskom formom prevodiocjeva jezika. Po mom mišljenju, kritičar prijevoda mora imati iste odlike kao i prevodilac: sposobnost umjetničkog doživljavanja piščeva djela, kritičko znanje i osjećanje jezika originala, te teoretsko i praktičko znanje svoga jezika u svim njegovim izražajnim nijansama. Bez savjesnog analitičkog upoređivanja prijevoda s originalom ne može biti uopće govora o njegovoj stručno-umjetničkoj kritici. Stoga je najidealnije, da sami prevodioci budu i kritičari prijevoda.

Prevedeno se djelo može, doduše, djelomično promatrati i kao samostalan književni proizvod na jeziku, u koji je prestvoreno. Onda, dakako, nema više govora o kritici prijevoda kao takva, nego samo o dojmu, što ga novi original ostavlja na čitaoce kao samostalno umjetničko djelo svojim jezikom, stilom i cijelom umjetničkom dinamikom. Takvo je promatranje tek drugostepeno, jer je prijevod uz original čvrsto vezan, ne samo sadržajem i smislom, nego i emocionalnim tonom, melodijom dikcije i stilskom obojenošću stvarateljvom.

Objektivne stručno-umjetničke kritike prijevoda dobre su iz dva razloga. Opravdanim zamjerkama vrši se moralni pritisak na izdavače, da takve prijevode više ne objavljuju, a obrazloženom pohvalom dobrih prijevoda daje se poticaj savjesnim prevodiocima, da ustraju na svom putu.

Za objavljivanje kritika prijevoda najpogodniji su literarni i jezični časopisi. Novine u tu svrhu nisu prikladne ni zbog sastava čitalačke publike, ni zbog ograničena prostora, ni zbog potrebe citiranja stranog jezika, ni zbog toga, što je u njima i nemoguće kako valja provesti analizu teksta. Napokon, svaka je prava kritika stvaralački akt i umjetničko ostvarenje svoje vrste, pa nije zavrijedila, da prođe samo onako s jednim jedinim danom.

BROJ I BROJKA

Milan Šipka

Riječ brôjka, koja je danas tako obična, da je znaju i učenici osnovne škole, nije zabilježena ni u jednom rječniku našeg jezika. Uzalud ćete je tražiti kod Vuka, Daničića ili Ivekovića. Tek u novije vrijeme ta se riječ upotrebljava, rekao bih, sve češće. Pa ipak, ona još nije dobila svoje pravo mjesto u našem savremenom književnom jeziku, nije, da tako kažem — ozakonjena. Još uvijek se govori i piše *cifra*, a *brôjka* se zamjenjuje s riječju *brôj*. Stoga će biti potrebno, da se tačno odredi značenje i upotreba ove riječi.

Brojka je vrlo zgodna i vrlo lijepa zamjena za stranu riječ *cifra* (od arapskog *sifr*). Mislim, da nije potrebno posebno naglašavati, kako je bolje upotrebljavati našu riječ, kad je već imamo, nego stranu. Mjesto *cifra* valjalo bi dakle govoriti i pisati *brôjka*. Tako mnogi i čine. Ali i pored toga značenje ove riječi nije svima jasno, pa zbog toga često dolazi do nesporazuma.

Treba zapamtiti, da je *brojka* isto što i *cifra*, a *cifra* nije *broj*, iako mnogi (čak i visoki jezički stručnjaci) ne razlikuju te dvije riječi. Tako ćemo kod dra. Luje Bakotića (u »Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika«, izd. piščevo, Bgd, 1936) naći uz riječ *cifra* ovakvo objašnjenje: